

Іван Монолатій

«Буковинська згода» у контексті історії міжетнічних компромісів у Дунайській монархії

Незважаючи на те, що упродовж XIX – на початку XX ст. окремі провінції Дунайської монархії були унікальними поліетнічним регіонами з історично складеною системою міжетнічних відносин, наростаючі процеси модернізації, етнічні націоналізми змушували правлячу династію та уряд шукати нових механізмів вирішення міжетнічних конфліктів і протиріч задля збереження єдності державного організму.

Такі заходи давали можливість розглядати певні історичні регіони імперії (наприклад, Моравію, Галичину, Буковину та ін.) як обширну «контактну зону» міжетнічних відносин, де відбувається найбільш активна взаємодія між представниками різних етнічних груп, і помітна різниця у характері міжетнічних взаємин. За усіх недоліків власної політичної системи, безкінечних внутрішніх протиріч та конфліктів, наднаціональна держава Габсбургів середини XIX – поч. XX ст. уявлялася центральноевропейським народам державним утворенням, яке здатне розвиватися, вдосконалюватися і загалом позитивно захищати інтереси своїх громадян. Правлячій династії та її адміністрації вдалося закріпитися на просторах від Альп до Трансільванії і від Галичини до Далмації і дати народам, що заселяли ці території, загальні державно-правові рамки і створити умови для їхньої економічної, політичної і культурної співпраці (а пізніше – суперництва).

Якщо міжетнічний компроміс розуміти як явище динамічне, раціональне, тобто результат інформування «інших» про свої наміри, або ж наслідок безпосередньо здійснених заходів [1], то без перебільшення, першим МЕК в масштабі Габсбурзької монархії модерної доби був т.зв. «Угорський компроміс», відомий під назвою *Ausgleich* (від нім. *der Ausgleich* – зрівняння, угода, згода, компроміс), наслідком якого стало фактичне і юридичне визнання Габсбургами наявності єдиної угорської політичної нації і етнополітичної єдності Угорщини. Цей міжетнічний компроміс свідчив, що в цьому випадку ключова роль належала титульним етносам Австрійської імперії, а варіативність компромісу визначив статусно-рольовий фактор. Угода 1867 р., фактично, підтвердила тезу про те, що інтеграція в поліетнічних державах відбувається шляхом досягнення політичного консенсусу між групами, акультурації й зрівняння їхніх можливостей у соціально-економічній сфері. У партитурі

компромісу роль «першої скрипки» у віденській і будапештській політиці відіграли відповідно німці й угорці. Домовленість між ними набула нової форми державного устрою.

Сутність *Угорської угоди* була відображена у 69 статтях «Закону XII», ухваленого угорським парламентом 20 березня 1867 р. Згідно з компромісом, Габсбурзька монархія ставала двоєдиною (дуалістичною) державою, а точніше – союзом двох окремих держав (Австрії і Угорщини), кожна з яких володіла широкими правами у сфері внутрішніх відносин, мала власний парламент і відповідальний перед ним уряд. Спільні справи обговорювалися на засіданнях так званих делегацій – уповноважених осіб, обраних парламентами обох частин монархії [2]. Державна єдність забезпечувалася особою зі спільною титулатурою австрійського імператора та угорського короля, який був верховним головнокомандувачем Збройних Сил, визначав характер внутрішньої політики та здійснював контроль за діяльністю трьох міністерств, спільних для усієї монархії – військових, фінансових та зовнішніх справ. Імператор володів і правом «попередньої санкції», згідно з яким урядові законопроекти могли обговорюватися парламентами обох частин монархії (Ціслейтанії і Транслейтанії*) лише з його дозволу. В окремих випадках імператор та уряд могли керувати західною частиною країни (Угорщини це не стосувалося) і без парламенту, що відбулося лише в роки Першої світової війни, під час політичних криз [3]. З цього моменту Дунайська монархія перестала бути класичною імперією, а імператор з носія вищої абсолютної влади перетворився тільки в один з політичних інститутів постімперської держави, якою фактично стала Австро-Угорщина [4].

У цьому випадку компроміс 1867 р. виник саме як реакція спільнот, що потерпали від утиску, на дискримінаційну етнополітику центру. Вона здійснила функцію одного з каталізаторів для корекції їх етноповедінки. Таким чином, позитивна функція конфлікту у форматі «влада/нація-держава – етнічні меншини» виявилася у стимулюванні першими здійснення взаємних поступок упослідженим спільнотам, що сприяло формуванню контактних політичних площин останніх навіть за умов відмінних групових інтересів, а почасти і в умовах міжетнічної конфронтації.

Повне політичне домінування угорців було закріплене «Законом про права національностей» (1868 р.), який надавав немадярським народам Угорського королівства обмежену культурну автономію, однак підкреслював наявність в Угорщині «єдиної політичної нації – єдиної неподільної угорської нації, членами якої є всі громадяни країни, до якої б національності вони не належали». На думку дослідників, проблема полягала, не в самому проголошенні етнополітичної єдності Угорщини, а

у тому, що ця єдність трактувалася угорською аристократією як виправдання власного панування й політики мадяризації, яка особливо посилилася наприкінці XIX століття [5].

Очевидно, що за таких обставин у 1867 р. програли «непривілейовані», передусім слов'янські народи, за виключенням галицьких поляків і хорватів. Хоча компроміс, підготовлений імператором Францом Йосифом (правив у 1848–1916 рр.) і політичними елітами двох найсильніших націй Габсбурзької монархії, був реалістичним для свого часу кроком, проте ця система розвалилася вже після Першої світової війни: у рамках дуалізму не вдалося знайти сприятливого рішення усіх конституційних проблем, ані розібратися з центробіжними силами, народженими нерозв'язанням національного питання [6].

Як бачимо, такі особливості міжетнічної взаємодії, за М. Бубером, можна було б охарактеризувати «взаємною толерантністю без взаєморозуміння» [7]. Вузол національних проблем, який остаточно зав'язався в останні десятиліття XIX століття, засвідчив, що у правлячій династії та уряду часто не вистачає політичної волі, і свідченням цього є невміння добиватися компромісу з народами монархії.

Наприкінці XIX – на початку XX століть складні взаємини між національними спільнотами Ціслейтанії були звичайним явищем. Зокрема, відносини німецької та чеської громад Богемії і Моравії набували ключового значення для подальшої долі регіону, а серед словенців і хорватів у південно-західних областях монархії все більше поширювалися південнослов'янські та панслов'янські ідеї.

Як правило, передумовами взаємодії рівностатусних етнонаціональних спільнот були усвідомлення причин кризовості стосунків з «чужими», спільність ідей політичних акторів «чужих», а також ступінь готовності (до поступок «чужим» і до захисту інтересів «чужих») і відмова від підтримки третьої сторони, ворожої обраному партнеру.

Для здобуття паритетних з титульним етносом прав усі без винятку етнічні меншини домагалися створення оптимальних умов для збереження власних культурних ресурсів. Це визначало головний критерій в їхньому баченні МЕК різностатусних етнонаціональних спільнот: інтеграція в «свою»/«чужу» державу на правах рівностатусних етнічних суб'єктів політичної нації. Проілюструємо це твердження на прикладі *Моравського компромісу 1905 р.*

Оскільки держава зазвичай обмежувала поле своїх пріоритетів у сфері етнонаціональних відносин інтересами етнічної більшості, групи, залежно від їх статусу, оперували поруч із загальними умовами досягнення компромісу й специфічними. Це було й у випадку Моравії, де міжетнічний компроміс охопив чотири аспекти: 1) виборчу систему з поділеними виборчими кадастрами; 2) гарантований захист національних меншин; 3) порядок використання мов у громадах; 4) реформу шкільництва за національним принципом [8].

Ще у 1890-х рр. відбувалися офіційні перемовини між німецькими і чеськими етнічними елітами регіону про досягнення певної угоди щодо національних меншин. У квітні 1897 р. були видані «Мовні постанови», які дозволяли використання німецької і чеської мов в офіційному листуванні й державних установах. До середини 1901 р. усі чиновники в землях корони св. Вацлава зобов'язувалися знати обидві мови [9]. Стосовно ж останнього, виходячи з розуміння сутностей платформ взаємодії етнонаціональних спільнот Моравії, можна стверджувати, що вони вказували на співучасть у розбудові держави на регіональному рівні. Ступінь і характер етнополітичної мобілізації свідчив про відмінні цілі етнонаціоналізмів, однак не про відсутність етнічних рухів чехів і моравських німців.

15–16 листопада 1905 р. у столиці Моравії м. Брно (у німецькому варіанті – Брюнн) відбувся завершальний етап переговорів міжетнічного компромісу – підписання угоди між місцевими чехами і німцями. Вона полягала в поділі провінції на низку районів, офіційною мовою в кожному з яких ставала мова більшості – відповідно чеська або німецька [10].

Моравський компроміс, орієнтуючись на куріальну виборчу систему [11], передбачав такий спосіб виборів до представницьких органів, який усупереч принципу рівності виборчого права проводився не по виборчих округах і від усієї кількості виборців на них, а по виборчих куріях – окремих верствах населення відповідно по визначених кожній з них квот.

Моравський ландтаг заснував загальну виборчу курію, увівши національний кадастр для чехів і німців. Відтепер кожен дорослий мешканець Моравії реєструвався за місцем проживання у відповідності зі своєю національністю – як чех або німець [12]. Вибори до місцевого ландтагу (цей регіональний представницький орган нараховував 151 місце: 71 чеський, 40 німецьких, 30 мандатів великих землевласників і 8 мандатів торгової палати) проходили у двох національних куріях, причому співвідношення депутатів у палаті було відоме заздалегідь – 73 чеха і 40 німців. Уряд Моравії складався з

восьми постійних членів: чотирьох чехів, двох німців та двох великих землевласників.

Оскільки сутність компромісу полягає у досягненні згоди чи порозуміння зі спірних питань з «чужим» політичним актором чи групою в цілому, визначальний критерій перспективи його досягнення означається як характер етнополітичної поведінки групи [13]. У Моравії передумовами для досягнення міжетнічного компромісу основними етнічними групами у їх статусно-горизонтальній конфігурації були субординаційні міжетнічні відносини й дискримінація етнічних меншин державою. Визначальною тут площиною взаємодії рівностатусних «чужих» стала їхня співпраця на ґрунті захисту «ми» – й «вони» інтересів. Використовуючи модель міжетнічного компромісу М. Гона, можна стверджувати, що це стало можливим за умови культурного поділу праці й різних соціокультурних цінностей етнічних меншин, які сприяли їх примирливому співіснуванню в беземоційному, але водночас стримували процес збереження потенційних союзників у суспільно-політичному житті.

Слід зауважити, що Моравський компроміс мав і низку недоліків. По-перше, пропорція місць у ландтазі (коли місця були поділені між двома народами) не відображала їхнього реального співвідношення, адже німці склали лише 27% населення Моравії, однак контролювали більше 1/3 депутатських місць. По-друге, не були враховані інтереси представників інших національностей, які мешкали в провінції, зокрема євреїв. Останні були вимушені реєструватися як чехи або німці. По-третє, Моравія не відносилася до земель, які мали багаті історичні традиції і відповідно – «принципове» значення для того чи іншого народу краю [14].

Підкреслимо, що принципи Моравського компромісу певною мірою були елементами відомої концепції К. Реннера**. Згідно з нею, кожний мешканець Австро-Угорщини міг заявити про себе як представника тієї чи іншої національності та в установленому порядку зареєструватися у спеціальному кадастрі. Це давало б йому право користуватися рідною мовою як у повсякденному житті, так і при контактах з державним апаратом (оскільки усі мови імперії були визнані рівними) [15]. З адміністративної точки зору держава мала б поділятися на рівноправні землі відповідно до історичних кордонів (наприклад, Богемія, Угорщина, Галичина, Моравія, Трансільванія, Хорватія та ін.). Проте, як бачимо, етнополітична поведінка етнонаціональних спільнот вищезгаданих частин імперії була, в одних випадках, інтеграційною, а в інших – сепаратистською. Лише у 1912 р. принципи національної

автономії за зразком Моравського компромісу намагалися реалізувати в Боснії і Герцеговині, а в 1914 р. – в Галичині***.

Відомо, що імперативним критерієм виникнення МЕК є дія, а його ознакою – цілеспрямованість. Цілеспрямованість обумовлює дискретність взаємодії етнічних спільнот. На груповому рівні міжетнічні контакти є результатом дії суб'єктивного фактору – відповідної етнополітичної поведінки. Цей принцип було певною мірою реалізовано у відомому *Буковинському міжетнічному компромісі 1910 р.*, який часто називають «Буковинською згодою».

Для Буковини, яка упродовж багатьох століть була складовою частиною Старокиївської держави, Молдавського князівства, Османської та Австрійської імперій, а відтак Австро-Угорщини, визначальним був унікальний конгломерат різних народів і конфесій. Незважаючи на тривалу різну державну приналежність, саме цей регіон (поспішно названий А.Дж. П. Тейлором «некорисним для імперії» [16]) накопичив значний позитивний досвід толерантного співіснування людей різних етносів і віросповідань. Ці риси набули виразних форм і проявлялися у політичній, соціальній та національній структурі [17].

Однією з історичних особливостей Буковини була її багатонаціональність, яка, на відміну від сусідньої Галичини, не стала підґрунтям етнічного конфлікту, а втіленням принципу рівноправності і як наслідок – певного балансу між запитами та вимогами різних народів і регіональних еліт. Провінція Буковина мала переважно двоетнічний українсько-румунський характер, але із значною часткою євреїв та німців [18]. До того ж конструювання моделі співжиття різних етносів за наявності інтенсивних міжетнічних контактів стало досить хрестоматійним для означення регіональної самосвідомості Буковини і втіленням високого ступеня етнічної толерантності у понятті *буковинізм*.

Відсутність панівної національної громади, перехрещення та взаємне переплетіння соціальних та духовно-культурних ролей представників основних етносів краю сприяли пошуку їх лідерами суспільно-політичних компромісів. Відомим та унікальним явищем в історії Австро-Угорщини стала угода навколо реформи Буковинського крайового сейму, досягнута 1904 р., але, в силу певних обставин, впроваджена у 1910 р. [19]. Унаслідок цього Буковинський міжетнічний компроміс дозволив увести загальне, пряме й таємне голосування за принципом соціально-національних курій, за яким депутатські місця розподілялися між національностями пропорційно до їх чисельності в кожній курії. «Буковинська згода», фактично, була

успішним, а головне, якісним повторенням відомого «Моравського компромісу» 1905 р. Однак у випадку Буковини ступінь і характер етнополітичної мобілізації етнопонаціональних спільнот показав як відсутність етнічних рухів та етнопонаціоналізмів, так і факт тривалої присутності етнічної і політичної толерантності. Вважається, що саме за прикладом Буковинського міжетнічного компромісу можна говорити про успішне еволюціонування Буковини на шляху до громадянського суспільства напередодні Першої світової війни [20].

До реформи Буковинський сейм складався з 31 депутата й обирався на основі куріальної, ступеневої системи, голосування відбувалося усно й відкрито. Після реформи 1903 р. послів налічувалося 63 особи. Уперше до складу Буковинського крайового сейму українців було обрано 1890 р. [21] Досягненню успіху Буковинського компромісу передували тривалі переговори й дискусії між очільниками регіональної еліти краю. Шляхом досягнення компромісу дисперсних етнічних меншин з тими «чужими», що були на вищому щаблі латентної суспільної ієрархії, було дотримання інтеграційної етнополітичної поведінки.

Так, за проєктом лідера демократичних румунів А. Ончула від 20 жовтня 1908 р. для кожної з п'яти найчисленніших етнічних груп, які проживали на Буковині, – українців, румунів, євреїв, німців, поляків, – передбачалося виділити кількість місць, яка була би пропорційна чисельності у кожній курії. Так, за цим проєктом, румуни мали одержати 20 місць, українці – 14, німці – 8, євреї – 8, поляки – 5 (разом 55 мандатів) [22]. Однак через те, що окремі позиції проєкту викликали гострі дискусії, було вирішено остаточну редакцію документу ухвалити на наступній сесії сейму. 27 липня 1909 р. під час роботи адміністративної комісії Буковинського сейму було узгоджено принцип, за яким розподілялися мандати в національних куріях. Він повторював проєкт А. Ончула, тільки додавалися по два мандати українцям і румунам. Загальне число депутатів Буковинського сейму мало становити 59 осіб [23]. Учені-буковинознавці вказують, що ідея запровадження національного кадастру під час виборів до крайового сейму була схвально сприйнята більшістю громадськості регіону [24].

Вищезгадані ініціативи унаочнювали тактику політичних акторів, які досягли компромісу, здійснювала регулюючу функцію взаємодії етнопонаціональних спільнот: еволюцію однієї однополітичної ситуації до інших – компромісу й співпраці.

Результатом наради виборчої комісії 8-9 жовтня 1909 р. стало прийняття усіх запропонованих змін і доповнень. Було прийнято

рішення про збільшення кількості депутатів до 63 осіб. Проте було скасовано окрему єврейську курію, а в подальшому центральні органи влади Австро-Угорщини зайняли неконструктивну позицію щодо створення окремої курії для євреїв. Це призвело до того, що усі головні політичні сили Буковини самостійно приступили до розв'язання єврейського питання і, як наслідок, визнавали за євреями право мати окрему виборчу курію. Запровадження окремої єврейської курії було запропоновано на сесії Буковинського сейму 15-16 жовтня 1909 р. [25]. 16 жовтня було прийнято принципово новий виборчий закон, який краще, ніж попередній, враховував інтереси народностей краю. Після санкціонування його імператором він вступив в силу у травні 1910 р.

У результаті реформи було запроваджено загальне, пряме й таємне голосування за принципом соціально-національних курій, за яким депутатські місця розподілялися між національностями пропорційно до їх чисельності у кожній курії. Згідно з компромісом 1910 р. кількість депутатів Буковинського сейму збільшилася до 63, з них румуни обирали 23, українці – 17, євреї – 10, німці – 7, поляки – 6. Того ж 1910 р. на Буковині вперше відбулися й вибори до громадських рад на основі загального, прямого й таємного голосування [26].

Як бачимо, через поліетнічний характер та наявність більших демократичних свобод саме Австро-Угорщина стала епіцентром багатопланового розгляду етнополітичних проблем. Особливу увагу цим проблемам приділяли правляча династія Габсбургів та її уряди, а також політичні сили недержавних народів та опозиційні політичні сили. Різні інтереси та відмінне бачення перспектив відобразилось на обґрунтуванні різних концепцій націй та принципів політичного розвитку поліетнічного суспільства. Вони виявилися у підготовці, реалізації і наслідках спеціальних моделей врегулювання міжетнічних протиріч в коронних краях і провінціях союзної держави – досягненні міжетнічних компромісів і використанні принципу консенсусу.

Підсумкова таблиця показує критерії досягнення компромісу в Моравії 1905 р., на Буковині 1910 р., а також характеризує австро-угорський компроміс 1867 р. Найуспішнішим слід визнати компроміс, досягнутий на Буковині 1910 р. На нашу думку, половинчастим і таким, що мав низку суттєвих недоліків й не досягнув кінцевої мети, а поклав початок новій добі німецько-чеського протистояння, є Моравський компроміс 1905 р.

Таблиця 1.
Критерії міжетнічних компромісів в Австро-Угорщині 1867–1914 рр.*

№	Критерії	Австро-угорський 1867	Моравський 1905	Буковинський 1910
1	Інтеграційна етнополітична поведінка	+	+	+
2	Сепаратистська етнополітична поведінка	+	–	–
3	Співучасть у розбудові держави	+	+	+
4	Протиставлення «чужій» державі	–	–	–
5	Усвідомлення причин кризовості стосунків з «чужими»	+	+	–
6	Спільність ідей політичних акторів «чужих»	+	+	+
7	Ступінь готовності до поступок «чужих»	+	+	+
8	Ступінь готовності до захисту інтересів «чужих»	+	+	+
9	Відмова від підтримки третьої сторони, що ворожа обраному партнеру	+	+	+
10	Відсутність етнічних рухів	–	–	+
11	Наявність етнонаціоналізмів	+	–	–

12	Відмінні цілі етнонаціоналізмів	+	–	–
13	Толерантність	+	+	+
14	Часткова збіжність етнонаціоналізмів	+	+	+

*Примітка: у таблиці наведені характерні риси міжетнічних компромісів в Австро-Угорщині в зазначений період (+ наявність критерію, – відсутність, + – варіативні розбіжності).

У досліджуваній нами період були й інші вартісні ініціативи. Наприклад, 1905–1906 рр. у Далматії та Угорщині. Перший, так званий угорсько-хорватський компроміс 1905 р. був спрямований на дотримання «Задарської декларації» – переходу Далматії, де слов'янське населення складало переважну більшість, під хорватську юрисдикцію. Інший, який ще називають другим австро-угорським компромісом 1906 р., містив положення про право націоналістичної коаліції Угорщини формувати власний уряд і підтверджував відмову мадярів від запровадження загального виборчого права. Натомість Будапешт відмовлявся від здійснення військової реформи й затвердження низки торговельних угод [27].

Отже, діалог, пошук консенсусу різностатусних етнонаціональних спільнот засобами міжетнічних компромісів Габсбургами і політичними елітами Австро-Угорщини свідчив про різні моделі і засоби, які використовувалися титульними етносами для їх втілення. Попри офіційний консерватизм еліт і політичних акторів в Австро-Угорщині, говорити про консервацію вертикальних міжетнічних відносин та задоволення інтересів титульного етносу коштам «чужих», на нашу думку, досить поспішно. Етнополітична поведінка і тактика етнічних спільнот досліджених у статті регіонів свідчила й про легітимні засоби досягнення міжетнічного компромісу. Їх можна класифікувати як діалогові та ненасильницько-захисні типи культури міжетнічної взаємодії.

1. Гон М.М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. – Рівне: Волинські береги, 2006. – С. 316.

2. Петрів Р. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – С. 46–52.

3. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – С. 299, 300.
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Друге, перероблене видання. / Пер. з англ. – К.: Критика, 2001. – С. 133, 134.
5. Там само. – С. 134; Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – С. 300.
6. Цьолнер Еріх. Історія Австрії / Пер. з нім., наук. ред. В. Расевич. – Львів: Літопис, 2001. – С. 399–400.
7. Гон М.М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. – С. 305.
8. Glassl Horst. Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat. Der Mährische Ausgleich. – München: Schriftenreihe der Sudetendeutschen Stiftung, 1977. – S. 12, 78.
9. Prinz Fr. «Der Mährische Ausgleich» von 1905. Historisches Kuriosum oder zukunftssträchtiges Modell // Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte. – München, 1997. – Bd. 60. – S. 965, 967.
10. Reiter I. Die autochthonen Volksgruppen Österreichs. Ein Überblick über die Rechtslage von 1848 bis in die Gegenwart // http://www.rewi.huberlin.de/FHI/01_08/reiter.htm
11. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. Кол. авторів; / За ред. Б. Кухти. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 216.
12. Prinz Fr. «Der Mährische Ausgleich» von 1905. Historisches Kuriosum oder zukunftssträchtiges Modell. – S. 964–965.
13. Гон М.М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. – С. 308, 365.
14. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – С. 379.
15. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблема теорії, методології, практики. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Літопис, 2006. – С. 85.
16. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. / Пер. з нім., наук. ред. В. Расевич. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – С. 254.
17. Eberhard P. Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku. – Warszawa: Biblioteka «Obozu», 1994. – S. 305.
18. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблема теорії, методології, практики. – С. 143.

19. Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 71.
20. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 354.
21. Жерноклеєв О.С. Вказ. пр. – С. 71; Настюк М. Буковинський крайовий сейм: структура, компетенції і діяльність // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 30. – Львів, 1993. – С. 16, 20.
22. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С. 341–342.
23. Там само. – С. 342.
24. Там само. – С. 342–343; Kotzian O. Der Bukowina-Ausgleich 1910: Beispiel einer Lösung ethnische-riligiöser Konflikte // Bukowina. Wspólnota kultur i języków. – Warszawa, 1992. – S. 11–12; Leslie J. Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg // Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtsztage. / Emil Brix, Thomas Fröschl, Josef Leidenfrost (Hrsg.). – Graz – Köln – Wien, 1991. – S. 142.
25. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – С. 343–344.
26. Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). – С. 72.
27. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – С. 385, 386.
- * *Ціслеїтанія і Транслеїтанія* – перша – назва для австрійських земель, друга – для угорських після компромісу 1867 р. і поділу Габсбурзької монархії на Австро-Угорську. Річка Літава, чи Лейта (нині р. Лайта, бас. Дунаю), була кордоном між цими частинами імперії. Визнавалися суверенними й рівноправними частинами держави зі своїми окремими вищими законодавчими установами (парламентами) та Кабінетами Міністрів, об'єднаними владою єдиного монарха. Галичина і Буковина географічно належали до Транслеїтанії.
- ** Міжнаціональне протистояння посідало особливе місце у колі невирішених суспільних проблем в Австро-Угорщині. У 1899 р. вийшла у світ брошура австрійського соціал-демократа К. Реннера «Держава і нація», у якій автор виклав план перебудови монархії на засадах «принципу персональності». Замість надання окремим національностям імперії територіальної автономії пропонувалося забезпечити захист представників кожної національності в усіх частинах Австро-Угорщини шляхом перетворення національностей на правовий суб'єкт.
- *** Після закінчення Першої світової війни і падіння останніх імперій класичного типу, ідею національної автономії на підставі спеціального національного кадастру намагалися втілити в життя у Східній Галичині, Греції та Естонії.

